

Из историје српске и југословенске војне психијатрије: Настанак и развој Клинике за психијатрију Војномедицинске академије од 1932. до 2002. године

Жељко Шпирић, Милоје Прерадовић, Јово Зељковић*

Војномедицинска академија, Клиника за психијатрију, *Институт за научне информације, Београд

К л ј у ч н е р е ч и : болнице, психијатријско одељење; болнице, војне; психијатрија, војна; психологија, војна; ментална хигијена; историја медицине; кадар, војни; кадар, медицински.

К е у w o r d s : hospitals, military; psychiatric department, hospital; military psychiatry; psychology, military; mental health; history of medicine; military personnel; health personnel.

Темељи

Првог јула 1932. године, из Унутрашњег одељења Главне војне болнице (ГВБ), издвојено је Одељење за душевне и живчане болести (1).

До формирања овог Одељења психијатријски и неуролошки болесници су лечени на II Одељењу за унутрашње болести чији је начелник био др Радмило Јовановић. Први специјалиста за неуропсихијатријске болести на том одељењу био је руски избеглица др Владимир Петровић Пасек, рођен 1876. године у Украјини, завршио Медицински факултет у Одеси (2). Од 1911. до 1912. године био је асистент Нервно-хируршке клинике Психоневролошког Института у Петрограду као ученик славног руског неуропсихијатра Владимира Михаиловича Бехтерева. У раздобљу од 1920. до 1927. године радио је као хонорарни („контрактуални“) лекар у Сталној војној болници I армијске области. Иначе, првих година после Првог светског рата већину лекара Унутрашњег одељења су чинили избегли Руси; Ж. Рувидић спомиње да је 1921. затекао 6 руских и једног грчког доктора на Унутрашњем одељењу, а да тек од 1922. године почињу долазити и наши лекари на то

одељење. Док је др Пасек лечио углавном неуролошке болеснике, од 1925. године је ангажован професор универзитета др Лаза Станојевић за обраду психијатријских болесника.

Највећи број неуропсихијатријских болесника су били војници са „типичним војничким неурозама“ или упућени на посматрање због енурезе и сумње на епилепсију. Међу официрима и питомцима чести су били случајеви неурастеније и психонеурозе. Било је још увек, неколико година иза рата, случајева „трауматичне или ратне неурозе“ који су изискивали војно-медицинску процену улоге хистерије и симулације у тим обољењима. Од тежих душевних болести најчешћи су били акутни стадијуми младалачког лудила (тада - *dementia praecox*, сада - акутни психотички поремећај), маније и меланхолија, а код старијих официра параноја и прогресивна парализа (1).

Значајну улогу у оснивању Одељења за нервне болести имао је санитарски бригадни ђенерал др Жарко Рувидић, шеф Унутрашњег одељења ГВБ од 1920. до 1934. године. Он је још 1924. године предлагао да се изгради и оформи посебно одељење за психијатријске и неуролошке случајеве, а најзаслужнији је за упућивање

др Јордана Тасића (1890–1968.) на специјализацију из неуропсихијатрије у иностранство (3).

Одељење: први кораџи

Наредбом Краља Александра Првог, постављен је, „...за вршиоца дужности шефа одељења за душевне и живчане болести главне војне болнице, Д-р Тасић Р. Јордан, до сада на служби у лекарском одсеку санитетског одељења Министарства Војске и Морнарице“. (Ађ Бр. 13878., 30.6.1932. год. Београд) (4). Др Јордан Тасић је рођен 16.4.1890. у Врању. Гимназију је завршио у Београду 1908. године, и уписао најпре студије технике 1908. у Београду, да би потом започео студије медицине у Берлину 1909. године. Студије је прекидао у два наврата 1912. и 1914. године због учешћа у балканским и Првом светском рату. Као један од 1 300 каплара учествовао је у биткама од Цера и Суворора, преко Албаније до Солунског фронта. Медицинске студије наставио је и завршио у Берну 1916–1919. године. Као активни војни лекар је од 1919. године најпре био на служби у неколико гарнизона у унутрашњости, а од 1930. године био је лекар на Унутрашњем одељењу ГВБ у Београду. У наредне две године специјализовао је неуропсихијатрију код нобеловца Julius-a von Wagner-Jauregg-a у Бечу. Након постављења за шефа Одељења за душевне и живчане болести ГВБ, остао је на том положају до почетка Другог светског рата.

Одељење није било велико, али је број постеља задовољавао потребе београдског и суседних гарнизона. Испрва је било смештено у приземним просторијама зграде тадашњег II унутрашњег одељења. Имало је психијатријски и неуролошки одсек, малу лабораторију, приручну апотеку и администрацију. Психијатријски одсек био је формиран по принципима савременог затвореног психијатријског одељења и сачињавале су га две болесничке собе. Стицајем околности често су се обављале судскомедицинске експертизе, а редовни члан форензичко – психијатријске комисије био је доцент Медицинског факултета др Владимир Вујић (5).

Крајем тридесетих година прошлог века, Одељење је пресељено из просторија Другог унутрашњег одељења у реновирану и дограђену зграду бившег Анатошког института. Ту је остало и после Другог светског рата, поставши Клиника за живчане и душевне болести ВМА, све до пресељења у нову зграду ВМА на Бањици, 1982. године.

У Одељење је на дужност лекара примљен 24.11.1932. године Др Драгољуб Јовановић. Он је рођен 9.10.1900. године у Београду. Медицински факултет је завршио 1927. године у Београду, а од 1928. године је у војној служби најпре као трупни лекар, а од 1931. године као секундарни лекар на Унутрашњем одељењу ГВБ. Специјалистички испит из неуропсихијатрије положио је 1936. године. Од 1939. године до почетка Другог светског рата налазио се на дужности шефа Одсека

за нервне болести Унутрашњег одељења Сталне војне болнице III армијске области у Скопљу (6).

Послератни период: ратни психоневротичари и оснивање Клинике

Од 1941. до 1944. године окупаторска власт је користила Главну војну болницу за своје потребе. Нервно одељење је наставило свој рад са капацитетом од 60 постеља и током рата, с тим да је извесно време пре и после ослобођења у истој згради било смештено и Нервно одељење Опште државне болнице. Шеф оба одељења био је др Јордан Тасић, који је остао на истој дужности и по ослобођењу Београда октобра 1944. године када је формирана Главна војна болница НОВ и ПОЈ. По одласку др Тасића у пензију крајем 1945. године, указом Министарства народне одбране ДФЈ о демобилизацији, нови шеф неуропсихијатријског одељења постао је др Драгољуб Јовановић (7).

Веома мали стручни тим одељења, у прво време састављен од само три лекара, др Тасића, др Јовановића и др Милице Ђурковић (мобилисане из Опште државне болнице), нагло је био суочен са огромним приливом болесника из редова Народноослободилачке војске (НОВ) из целе земље. И поред тога што грађанска лица нису примана на лечење, обим посла је захтевао додатну помоћ мобилисаних неуропсихијатара. То су били др Хуго Клајн и др Бошко Никетић (касније професор неуропсихијатрије на Медицинском факултету у Скопљу), а потом мајор др Гератовић који је од 1948. године преведен у ратно ваздухопловство (8).

Од октобра 1944. до краја 1947. године дневно је прегледано у амбуланти до 90 болесника, док је одељење од 60 постеља увек било препуњено, па се број хоспитализованих повремено кретао и до 100.

Велики прилив су сачињавале две групе болесника: борци са трауматским лезијама периферног нервног система и тзв. „психоневротичари“. Др Хуго Клајн, који је био на Одељењу од новембра 1944. до августа 1945. године детаљно је описао феномен „психоневротичара“ 1955. године (9).

Драгољуб Јовановић наводи да је тај феномен представљао изузетан медицински, војнички и морално-политички проблем. „Долазећи са свих страна, у групама по 10–15, они су за кратко време преплавили једно овакво релативно мало одељење. Феноменолошки јасно је било да су по среди психогене-хистериформне реакције, неурозе у вези са нечувеним напорима у редовима НОВ, тешким доживљајима и личним конфликтним ситуацијама.“ Лечење психотерапијом и тзв. „психофизикалном“ терапијом (сугестивна апликација фарадске струје и високофреквентних таласа) није дало очекивани успех. Питање смештаја на одељење је изнудило, кроз састанке са управом ГВБ и Санитетским одељењем Министарства народне одбране, формирање специјалног Центра за смештај и лечење „ратних психоневротичара“ у оквиру душевне болнице у Ковину. У

том Центру су радили пук. др Исидор Леви, др Хуго Клајн и др Штефан Бетлхајм. То, нажалост, није дало одговарајуће резултате: болесници су заузимали одбојан и агресиван став (8).

Са 1 067 хоспитализација „психоневротичара“ у 1945. години број је нагло опао на свега 59 у 1946. години. Осека пријема наступила је средином 1946. године и коинцидирала са масовним демобилисањем, решавањем личних и службених проблема тих људи и уласком у мирнодопски живот. Ова појава запажена је и забележена и другде у земљи (10).

Решавањем тог крупног поратног психијатријског проблема стручни рад на Одељењу могао је кренути нормалнијим током: 1947. године, формирањем „целисходно адаптираног психијатријског отсека“ створени су смештајно-технички услови за савремен третман психоза и за адекватну опсервацију судскомедицинских случајева. Исте године уведена је инсулинска шок терапија, а 1949. године електрошок терапија. Од 1951. године у дијагностици се примењује електроенцефалографија. Одржани су курсеви из психијатрије и неурологије за медицинске сестре и из психијатрије су израђена обимна скрипта. Одељење је дало шест стручних реферата од којих два са психијатријског аспекта: „Везе између психе и вегетативног система“ и „Значај ране дијагнозе шизофреније и инсулинска шок терапија“ (11). Посвећује се више пажње медицинској документацији и детаљнијим историјама болести.

Током 1947. године први пут су примљени војни лекари на специјализацију из неуропсихијатрије (др Владислав Клајн, др Мира Врабич, др Никола Семзе, др Алфред Најфелд, др Бранко Кандић, др Бранко Грбеша, др Максим Штернић). Први специјалисти поникли на Одељењу су мајор др Мира Врабич и др Милица Николић. До 1955. године специјализацију је завршило 10 лекара. Формирањем Војномедицинске академије 1950. године, Одељење прераста у Клинику за нервне и душевне болести. Рад се почео одвијати на два засебна одељења, са 40 постеља на Неуролошком и 50 постеља на Психијатријском одељењу. У склопу Психијатријског одељења издвојено је посебно женско одељење 1957. године. Начелници Психијатријског одељења до формирања самосталне Клинике за психијатрију 1982. године били су др Мира Врабич, др Бранко Кандић, др Гојко Капор и др Крсто Вујошевић. Формирана је одељењска библиотека 1951. године (12).

Приликом стварања Војномедицинске академије ЈНА 1950. године др Драгољуб Јовановић је међу првима примљен за доцента неуропсихијатрије и био је један од оснивача Већа наставника ВМА. За редовног професора неуропсихијатрије у ВМА изабран је 1957. године (13).

Успон психодинамске оријентације и психофармакологије

Почетком шездестих година, након смрти Драгољуба Јовановића, начелник Клинике је постао доц.

Бранко Кандић (1919–1994.). Начелник психијатријског одељења постао је доц. Гојко Капор, а др Вера Марчетић прво грађанско лице постављено на рад у Клиници. Све чешће су лекари Клинике објављивали своје радове у часописима и учествовали на домаћим и страним конгресима. Врло често је неко од лекара упућиван на стручно усавршавање у иностранство. Обављано је око 20–50 судскопсихијатријских експертиза годишње, а 1969. године чак 119 (15).

Годишње је просечно било хоспитализовано 600–700 болесника. Грађанска лица чинила су приближно једну четвртину лечених. У годишњем извештају за 1959. годину наведена је нозолошка структура болнички лечених пацијената. Постављено је 490 психијатријских дијагноза, 88 неуролошких, 97 „без неуропсихијатријског обољења“ (немотивисани, емоционално незрели и са негативним налазима) и 5 осталих обољења. Најчешће су биле дијагностиковане психоневрозе (244), психопатије (96) и шизофреније (85). У извештајима из педесетих наводи се да у дијагностиковању и терапији почињу, уместо дотадашњег класичног конституционалистичког психијатријског приступа, превладавати принципи динамске психијатријске школе уз уважавање принципа психолошке условљености у психопатологији. У лечењу већине неуротичара примењивана је површинска психотерапија, „...међутим код фиксираних неуроза и протрахираних неуротских реакција искрсла потреба за дубинским психотерапијским методама није могла да буде задовољена због мањкања стручних кадрова...“ У соматотерапији су се збиле значајне, готово револуционарне, промене. Врло брзо по увођењу неуролептика Ларгактила (хлорпромазин) и Серпасила (резерпин) у лечењу психоза и мепробамата у лечењу неуроза, уочена је њихова компаративна предност у односу на дотадашње методе соматотерапије. Нежељене последице лечења значајно су смањене, што је видљиво кроз драстично смањење броја „акцидана“ који су били пратећи ризик примене инсулинске и електрошок терапије (раније примењиваних код већине психопатолошких стања!). Фасцинација психофармаколошким напретком тих година карактерисана је и истраживањима у примени психофармака са халуциногеним дејством LSD-25, BOL-148 и псilocибина у клиничкој психијатријској пракси, о чему је написано неколико радова и реферисано у Српском лекарском друштву. Редовно су почели да се одржавају клинички семинари и предавања у школи активних и резервних санитетских официра. Одржаване су и редовне вежбе за студенте Медицинског факултета све до 1962. године. Побољшање кадрове ситуације карактерише повећање броја специјалиста и специјализаната као и почетак рада клиничког психолога и социјалног радника од 1965. године. Крајем шездесетих година стручни тим Клинике био је састављен од 10 лекара, два психолога и једног социјалног радника.

Средином педесетих са једним лекаром (др Радослав Рајић) почео је са радом и кабинет Неуропсихијатријске клинике ВМА на коме је обављано 10–15 000 прегледа годишње (од чега око 6–8 000 систематских прегледа).

Број лечених је стално растао: од 758 хоспитализација 1950. године до 1 616 хоспитализација 1969. године.

Од 1 069 лечених болесника у 1961. години 454 су били психијатријски (око 400 неуролошки и око 200 остали), при чему је највише дијагностиковано шизофренија (86), психонеуротичких поремећаја (85), патолошких личности (49), неуродепресивних реакција (31) и алкохолизма (27).

У лечење су 1961. године уведени нови психофармаколошки лекови, Melleril, Tofranil (имипрамин), Nozinan (левомепромазин) и Niamid (ниаламид), 1963. године Surmontil (тримипрамин), Insidon (ипипрамом), Librax (хлордиазепоксид), а од 1965. године халоперидол, Centedrin (метилфенидат), Valium (диазепам), Stelazine (трифлуоперазин), Saroten (амитриптилин). Уочена је тенденција значајног опадања броја хоспитализованих психијатријских болесника као последица употребе транкилизантних медикамената, нарочито након што је Војна апотека почела издавати те лекове на рецепт. Већ средином шездесетих број неуролошких хоспитализација превазилази број психијатријских (1965 – 466 неуролошких према 250 психијатријских; 1967 – 570 према 342; 1969 – 832 према 694). Од 1963. године хронични психијатријски болесници упућују се у психијатријску болницу у Вршцу.

У првој половини шездесетих година почиње да се практикује групна и радна терапија. Највећи број стручних и научних радова био је везан за особине и ефикасност нових психофармака. У току шездесетих, углавном радовима лекара из Клинике, нарочито самог др. Бранка Кандића, формулисани су доктринарни принципи наше ратне психијатрије од којих је већина и данас актуелна (16).

Институту

У развоју војне психијатрије није учествовала само Клиника за психијатрију него и установе формиране још у раним поратним годинама. Њихово поље деловања није била првенствено клиничка психијатрија, већ превентивни рад, здравствено просвећивање, примењена психологија, ментална хигијена, проблем селекције кадрова и психолошко-психијатријска проблематика специфичних војних дисциплина и струка. Приказ рада и стручног развоја сваке од ових установа захтева посебан осврт, а у оквиру овог чланка биће наведене само неке основне чињенице.

Још 1945. године формирана је прва неуропсихијатријска служба у ваздухопловству у саставу Ваздухопловно медицинског института (ВМИ) 1945. године. Из разумљивих разлога рад ових служби је, у прво вре-

ме, био непознат широј стручно научној јавности. Недостатак информација у овој специфичној области (борбена употреба авиона, безбедност летења, селекција људства итд.) изискивао је оријентацију ка властитом истраживању. Педесетих година су се стручњаци из ВМИ почели више повезивати са осталим установама у земљи и иностранству и њихови радови су убрзо постали познати, цењени и цитирани. Током следећих деценија одбрањене су три докторске дисертације стручњака ВМИ из области психијатрије и три из области војне психологије.

Одељење за примењену психологију и менталну хигијену у ВМА основано је 1957. године. Примарне делатности овог Одељења у почетку су се искључиво односиле на изучавање менталнохигијенске проблематике из области војне психологије. Одељење је 1962. године прерасло у Институт за примењену психологију и менталну хигијену у ЈНА, а оснивач је био пуковник проф. др Бранко Свећенски. Од оснивања па до данас Одељење (Институт) за ментално здравље и војну психологију претрпело је неколико трансформација у потрази за јасно разграниченим пољем свог деловања. Важно је напоменути да је, без обзира на карактер тих промена, стручна, научна и наставна сарадња између Института и Клинике увек била веома интензивна и значајна, о чему сведоче заједничка истраживања, уџбеници и друге публикације.

Крајем 1969. године Одељење за менталну хигијену спојило се са Одељењем за здравствено васпитање, а 1972. године је прерасло у Институт за менталну хигијену и здравствено просвећивање ВМА. Начелник новооснованог института био је генерал-потпуковник проф. др Томислав Кроња до 1972. године, а затим је дужност начелника Института преузео пуковник проф. др Миланко Јовићевић до 1981. године.

У формацијском саставу Института постојале су три функционалне јединице: Одељење за ментално здравље, Одељење за здравствено васпитање и Диспанзер за ментално здравље. Међутим, 1978. године Диспанзер за ментално здравље је са свим својим кадровима припојен Првом кабинету специјалистичке поликлинике ВМА. Од 1981. до 1990. године на дужности начелника Института био је пуковник прим. др Стеван Петровић, а од 1990. до 1999. године пук. проф. др Братислав Петровић. У 10 година ратних сукоба сви чланови Института били су изузетно ангажовани на решавању проблема ратног психотрауматизма. Стечена искуства уграђивана су у свакодневни рад, а из тога су проистекли бројни стручни радови (објављено преко 60 радова из области ратног психотрауматизма), учешће на стручним скуповима и конгресима где су радови представљени.

Институт за ментално здравље се 1999. године, трансформисао у Одељење за ментално здравље и војну психологију који је ушао у састав Завода за превентивну медицину ВМА, а за начелника Одељења је постављен пук. др Мирослав Радовановић.

Стручњаци Института били су изузетно плодно-сни у научноистраживачкој и публицистичкој делатности; од оснивања је одбрањено седам докторских дисертација и објављено 12 значајних публикација у облику књиге или уџбеника.

Развој мреже војнопсихијатријских установа

Током шездесетих и седамдесетих година прошлог века су се у војним болницама и војномедицинским центрима широм земље издвојиле и формирале неуропсихијатријске службе: у Војној болници Ниш 1965. године, у Војној болници Мељине у другој половини шездесетих година.

Средином седамдестих година прошлог века формирано је неколико војномедицинских установа које су у свом саставу имале неуропсихијатријске кабинете. Војномедицински центар „Карабурма“ је настао 1974. године укидањем Обласне војне болнице. У оквиру Специјалистичке поликлинике ВМА, 1976. године формирано је Одељење за ванболничку неурологију и психијатрију. Неуропсихијатријска служба у ВМЦ Подгорица почела је са радом формирањем Војномедицинског центра 1976. године, као и Кабинет за неуропсихијатријске болести Нови Београд од оснивања ВМЦ 1977. године. Ове установе су преузеле значајан терет амбулантне службе лечења, селекције кадра и систематских прегледа и представљале важну спону између војних јединица и високоспецифицираних психијатријских установа у Војномедицинској академији.

Нова зграда

У периоду 1975–1983. године Клиником за душевне и живчане болести руководио је пуковник проф. др Гојко Капор (1920–2000.), неуропсихијатар импресивне животне и професионалне биографије: био је затвореник Специјалне полиције и бегунац из логора 1943. године, борац и референт санитета 23. ударне српске дивизије и 28. славонске ударне дивизије, најбољи студент Медицинског факултета у Загребу 1946. године. Завршио је и студије психологије, први је одбранио докторску дисертацију из психијатрије на Београдском универзитету, први је донео и применио и данас коришћене психолошке технике као што је ММПИ (17, 18).

Седамдесете године обележавају, поред осталог, оснивање Дневне болнице и пресељење у нову зграду ВМА. У раду се почело са редовном применом радне терапије, социотерапије и групне терапије алкохоличара, психотичних и неуротичних болесника. Значајан кадровски прилив седамдесетих година омогућио је подизање рада на висок стручни ниво. Систематски се приступало истраживањима у појединим областима психијатрије: примени психофармака, проблему мотивисаности војника и самовољног напуштања јединице, поремећајима личности, алкохолизму и др. Објављен је већи број радова у домаћим часописима. Као резултат

систематизованих знања и вишегенерацијског искуства у области војне психијатрије објављена су два значајна уџбеника: 1982. године „Ратна психијатрија“ аутора Гојка Капора и нешто касније, 1987. године „Војна психијатрија“ аутора Гојка Капора и Крсте Вујошевића.

Доласком у нову зграду ВМА створени су услови за формирање самосталне Клинике за психијатрију 1983. године. У саставу Клинике су два болничка одељења (за лечење болесника мушког и женског пола) и Дневна болница. Клиником од 1983. до 1987. године руководио је пуковник професор др Крсто Вујошевић (1922–2001.), изванредан клиничар, са ретким даром интуитивно-емпатског сагледавања болесника. Поред уобичајених дијагностичких и терапијских приступа, уведена је метода која омогућава избор оптималног неуролептика у лечењу психоза и предвиђање могућих споредних појава. Научноистраживачки рад био је усмерен ка областима суицидологије, преморбидне личности алкохоличара и акутних психотичких реакција код војника. Сарадња са лабораторијским службама и институтима на ВМА омогућила је научна истраживања у области биохемијских поремећаја код шизофрених и афективних психоза. Основана је диспанзерска служба, а проширен је рад психолога који су уз психодијагностику, спроводили индивидуалну и групну психотерапију на одељењима (19).

Нови ратови

Ратна догађања деведесетих година XX века Клиника за психијатрију дочекала је спремно. И поред делимичног осипања кадрова успела је да пружи адекватну помоћ психотрауматизованима. Прилив болесника у Клинику био је изузетно велик, те је било потребно брзо пружање пуне помоћи, у складу са принципима ратне психијатријске доктрине. Начелник Клинике у периоду од 1987. до 1994. година био је пуковник, проф. др Станислав Никић (р. 1935). Начелник Мушког одељења био је пуковник доц. др Милоје Прерадовић, начелник Женског одељења пуковник др Божидар Миљановић, а начелник Дневне болнице пуковник др Стево Ероор. Скоро сви лекари Клинике били су повремено ангажовани на ратном подручју, често и у борбеној зони, у бригадним санитарским станицама. Тежиште рада психијатара и психолога померено је ка области менталних поремећаја изазваних стресом. Теоријска знања из области акутног стреса и посттрауматског стресног поремећаја допуњена су практичним радом у дијагностици и терапијским приступима. Све то време није прекидан рад са болесницима оболелима од „класичних“ психијатријских поремећаја, нити са цивилно осигураним лицима.

Неуропсихијатријска проблематика у ВМЦ Нови Сад решавана је у склопу интерног одељења кроз Неуропсихијатријски одсек. Почетком марта 1995. године због специфичне проблематике неуропсихијатријских болесника и нарасле потребе после ратних збивања на

овим просторима формирано је посебно Неуропсихијатријско одељење.

Од 1994. године начелник Клинике за психијатрију је пуковник проф. др Милоје Прерадовић (р. 1943). Стручна искуства стечена у првој половини деведесетих година прошлог века, продубљена су научним истраживањима из области ратног психотрауматизма од средине деведесетих година до данас. Креирани су пројекти магистарских радова и докторских дисертација на тему утицаја стресора, фактора ризика, те психоневробиолошких карактеристика посттрауматског стресног поремећаја. Клиника се све више отвара за сарадњу, како са осталим клиникама и институтима на ВМА у области заједничких научноистраживачких пројеката, тако и у ширем окружењу, размењући сазнања у оквиру састанака Психијатријске секције Српског лекарског друштва. Представљени су стручни и научни радови на бројним симпозијумима и конгресима у земљи и иностранству; од конгреса ратне медицине у Бања Луци, конгреса југословенских психијатара у Нишу и Врњачкој Бањи до европских и светских конгреса у Женеви, Копенхагену, Мелбурну, Пекингу, Прагу, Стокхолму и Лисабону. У току агресије НАТО пакта на Југославију 1999. године Клиника је прилагодила свој рад ванредним условима. За време агресије, као и у периоду после ње, спроведена су значајна истраживања у области стресних реакција. Током деведесетих година Клиника је прихватила учешће у неколико великих мултинационалних фармаколошких истраживачких пројеката. За период од десет година, 1992–2002. стручњаци Клинике су публиковали и представили на стручним скуповима око 150 радова, од чега око 80 из области трауматског стреса (20).

За 55 година постојања Клинике специјализацију из неуропсихијатрије и психијатрије завршила су 134 лекара. Од поставка Клинике до 1969. године специјалистички испит из неуропсихијатрије су положила 42 лекара, од 1969. до 1996. године 71 лекар, а од 1996.

до 2002. године специјалистички испит из психијатрије је положио 21 лекар. Одбрањено је 6 докторских дисертација и један магистарски рад. Објављено је неколико стотина радова и саопштења на стручним скуповима, уз осам значајних публикација типа књиге и уџбеника.

Клиника за психијатрију ВМА данас остварује своје делатности кроз: лечење психијатријских поремећаја; процену способности за војну службу и процену радне способности професионалних војних лица, војника, регрута и цивилних осигураника; продужено лечење и психосоцијалну рехабилитацију (у Дневној болници) болесника који не захтевају ургентан третман, односно болничко лечење; судско психијатријску експертизу (на основу позива/захтева војног или грађанског суда) и организовање и спровођење последипломске наставе облика специјализације из психијатрије, војно-стручне обуке за слушаоце Школе резервних официра Санитетске службе и практичне наставе за полазнике Полицијске академије и Више медицинске школе.

Континуитет

У протеклих седамдесет година постојања институционализоване психијатријске службе у југословенској војсци, сменило се седам генерација стручњака. Они су живели и радили под значајно другачијим условима, у разним друштвено-политичким системима, у веку који је имао неупоредив ритам промена у области научних сазнања у биомедицини и практичној струковној примени у лечењу душевних поремећених људи. Готово сви су, усудом овдашње историје и географије, имали лично ратно искуство.

За протеклих седам деценија југословенски војно-психијатријски стручњаци су развили стандарде третмана по много чему специфичне субпопулације психијатријских болесника и креирали принципе ратне психијатријске доктрине обезбеђујући континуитет даљег развоја.

L I T E R A T U R A

1. *Ruvidić ŽM.* Jedanaest godina rada unutrašnjeg odeljenja Glavne vojne bolnice - 1922 do 1932 god. zaključno. *Vojnosanitet glas* 1934; 2(5): 641–88.
2. Službenički list. Vladimir Petrović Pasek (biografski podaci). Ministarstvo vojske i mornarice Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca Beograd: Arhiv sanitetske službe VMA. Inv.br. P-2/u, 1920.
3. *Popović VS.* Trideset godina rada Glavne vojne bolnice u Beogradu. VMA-Otsek za historiju vojnog saniteta. Inv. br. 255-R, 1938.
4. *Radenković MM,* editor. Službeni vojni list. Organ i izdanje Ministarstva vojske i mornarice. Beograd: Štamparska radionica Ministarstva vojske i mornarice; 1932. p. 1188–9.
5. *Kandić B.* Klinika za živčane i duševne bolesti. In: *Kronja T,* editor. *Zbornik Vojnomedicinske akademije 1950-1969.* Beograd: Vojnomedicinska akademija; 1970. p. 89–91.
6. Ministarstvo vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije. Karton ličnih i službenih odnosa sanitetskog majora dr Dragoljuba Jovanovića. VMA-Odsek za historiju vojnog saniteta. Inv.br. J/13 I, 1932.
7. Ministarstvo narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije. Ukaz Ministarstva narodne odbrane o demobilizaciji pukovnika dr Jordana Tasića. Beograd: Ministarstvo narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije. Ukaz br. 1266, 1945.

8. *Jovanović D.* Istorija razvoja Nervne klinike VMA od oslobođenja. VMA-Otsek za historiju vojnog saniteta. Inv.br. 87-R, 1955.
9. *Klajn H.* Ratna neuroza Jugoslovena. Beograd: Sanitetska uprava JNA; 1955.
10. *Levi M.* Epidemija „živčanih“. Beograd: Arhiv sanitetske službe VMA. Inv.br. 1024-H, 1945.
11. *Jovanović D.* Izveštaj Upravi Glavne vojne bolnice: stručni razvoj Odeljenja za nervne bolesti. VMA-Otsek za historiju vojnog saniteta Inv.br. 102-D, 1949.
12. *Vrabič M.* General-majoru Dr Herbert Krausu [letter]. VMA-Otsek za historiju vojnog saniteta Inv.br. 103-D, 1952.
13. *Kronja T.* Prof. dr Dragoljub Jovanović sanitetski pukovnik [in memoriam]. Vojnosanitetski pregled 1960; 17(3): 293–4.
14. Anonymous. Klinika za nervne i duševne bolesti. In: *Kremzir E*, editor. Vojnomedicinska akademija JNA 1950-1960. Beograd: Vojnoštamarsko preduzeće; 1960. p. 80–4.
15. *Kandić B.* Izveštaj rada Klinike za duševne i živčane bolesti VMA za 1969. godinu. Beograd: Arhiv sanitetske službe VMA. Inv.br. 31, 1969.
16. *Kapor G.* Profesor dr Branko Kandić, general-major u penziji [in memoriam]. Vojnosanitetski pregled 1994; 51(3): 249–50.
17. *Petrović B.* Prof. dr sc. med. Gojko Kapor pukovnik u penziji 1920-2000. [in memoriam]. Vojnosanitetski pregled 2000; 57(1): 117–8.
18. *Svičević R.* Snaga volje i duha. VMA 1997; (5–7): 8–9.
19. Kratak istorijski pregled stručnog i naučnog razvoja pojedinih delova VMA [editorial]. In: Pantelić D, editor. Vojnomedicinska akademija JNA. Beograd: GRO, kultura; 1985.
20. *Špirić Ž, Čabarkapa M.* Pregled publikovanih radova i saopštenja na stručnim skupovima iz oblasti traumatskog stresa u vojnoj psihijatriji u periodu 1992-2000. godine. In: *Preradović M, Raičević R, Špirić Ž*, editors. 70 godina vojne psihijatrije. Beograd: Javno preduzeće PTT Srbija; 2002. p. 103–114.

Рад је примљен 13. XI 2002. год.